

TÜRKÇE ve ÖZBEKÇE EŞSESİLİ SÖZCÜK KARŞILAŞTIRMASI**Turkish and Uzbek Homonymic Word Comparison****Dr. Aziz MERHAN*****ÖZ**

Akraba dillerin öğrenimi genel olarak kolay olmasına rağmen bazen basit nedenlerden güçleşmektedir. Bunlardan fonetik ve morfolojik değişimlerin bilinmesi öğrenmeyi kolaylaştırmaya kısmi katkı sunarken leksik, semantik ve sentaks özelliklerinin bilinmesi öğrenmeyi pekiştirmekte ve konuşmayı kolaylaştırmaktadır. Bu genel anlayış esasında hazırlanan bu makalede yeni Türk yazı dillerinden güneybatı grubundaki Türkiye Türkçesi ile güneydoğu grubundaki Özbekçede görülen eş sesli sözcüklerin fazlalığına dikkat çekilmekte ve bunlardan bir kısmı leksik karşılaştırmaya tabi tutulmaktadır. Bu türden sözcükler çok farklı anlamda, sadece halk ağızlarında yaşanan ve sözlüklerde yan anlamda olmak üzere üç farklı grup içinde incelenmektedir.

Anahtar sözcükler: Türk dilleri (lehçeleri), Türkiye Türkçesi, Özbekçe, eş sesli (sesteş) sözcükler, dil karşılaştırması.

ABSTRACT

Although it is generally easy to learn relative languages sometimes it becomes difficult due to simple reasons. Knowing phonetic and morphologic changes contribute to ease learning while knowing lexic, semantics and syntax properties strengthens learning and eases talking. In the article prepared according to this understanding, the high quantity of homonymic words between Turkey Turkish (which is in southwest group among Turkic languages) and Uzbek (in southeast group) is emphasized and some of these are put to lexic comparison. These kind of words are examined under three groups: in very different meanings, only in public language and connotation in dictionaries.

Key words: Turkic languages (dialects), Turkey Turkish, Uzbek, homonymic words, language comparison.

Giriş

Türk dillerinin farklı gruplarına ait olan Türkçe (Türkiye Türkçesi) ile Özbekçe, söz varlığı bakımından karşılaştırıldığında eşsesli sözcüklerin sayı bakımından az olmadığı görülür. Bu türden sözcüklerin çokluğu, bu dilleri karşılıklı öğrenmek isteyenlere güçlükler çıkarmakta, araştırma yapanları yanlışlığa sürükleyebilmektedir. Her iki dildeki fonetik ve morfolojik farklılıkların bilinmesi bu

* Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi (azizmerhan@gmail.com)

dillerin öğrenilmesine katkı sunmakla birlikte semantik değişimleri bilmek hem konuşmayı kolaylaştırmakta, hem de konuşanlar arasındaki iletişimin doğru kurulmasını sağlamaktadır. Bu nedenle biz de bu çalışmamızda Özbekçe ve Türkçe eşsesli sözcükleri karşılaştırdık.¹

Eşsesli sözcükler bakımından Özbekçe bir sözcüğün Türkçe karşılığı bazen çok farklı bir anlamda olduğu gibi bazen ölçünlü Türkçede bulunmayıp halk ağızlarında yaşadığı veya sözlüklerde yan anlamda bulunduğu için üç grupta toplanmıştır. Her üç grupta madde başı olarak Özbekçe sözcükler seçilmiş, hemen yanlarında ayraç içinde Türkçedeki eşseslileri verilmiştir. Özbekçedeki anlamının verildiği açıklama kısmının hemen başında sözcüğün köken itibarıyla ait olduğu dil belirtilmiştir. Bu durum, kökeni ortak sözcükler için gereksiz olduğundan doğrudan açıklamaya geçilmiştir. Ayrıca sunulan sözcüklerin türevleri (örneğin *andişa* “utanç, utanma” sözcüğünün türevleri *andişali* “utangaç”, *andişasiz* “utanmaz” gibi) genelde verilmemiştir. Bundan başka, Eski Türkçedeki /k/ ünsüzünün Türkçede /g/ye dönüşerek ötümlüleştiren Özbekçede varlığını koruması gibi ses değişimlerine dayanan benzerlikler dikkate alınmamıştır. Örneğin *kel-* ve *kör-* eylemleri Özbekçede ötümsüz önsesi korunurken Türkçede *gel-* ve *gör-* biçimine dönüşmektedir. Hatta *keldim* ve *kördüm* söylemlerinde her ne kadar gülümseten bir durum ortaya çıkıyorsa da vurguyla bu sorun ortadan kalkmaktadır. Özbekçede bilinen geçmiş zamanı ifade eden bu yapılarda vurgu ilk hece dedir. Türkçedeki *keldim* ve *kördüm* sözcüklerinde ise vurgu ektedir. Dikkate alınmayan bir diğer husus Özbekçeye Rusça, Türkçeye ise Batı dillerinden özellikle Fransızcadan gelen sözcüklerin söylenişi (*retsept* “reçete”, *odekolon* “kolonya”, *stantsiya* “istasyon”, *avtobus* “otobüs”, *gamburger* “hamburger”, *poyezd* “tren”, *samoilyot* “uçak” vb.) anlaşmayı yeterince güçleştirmektedir. Çalışmamıza ayrıca anlaşılmayı daha da güçleştiren birleşik yapılar, betimleyici (tasvirî) eylemler, tümceler veya metinsel anlatımlar alınmamıştır.² Özbekçenin kendine özgü bu tipten tümceleri dışında Rusçanın etkisiyle oluşmuş tümceler (*Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi* ifadesindeki *nomidagi* “adındaki” sözcüğünde *poyezdda bardim* “trenle gittim”, *kirib kelayotgan 2012 yil bilan tabriklayman* “gelmekte olan 2012 yılın(ız) kutlu olsun” vb.) de iletişimi zorlaştırmaktadır.³

¹ Türkiye’de son yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlayan “yalancı eş değerler” kavramını bilinçli olarak kullanmaktan kaçındık.

² Özbekçe ile Türkçenin karşılıklı anlaşılabilirlik oranının düşüklüğü ve bazı örnekler için bkz. Tekin 1980.

³ Özbekçe ile Türkçenin sözdizimsel karşılaştırması için bkz. Yaman 2000. Ayrıca “Türkçe ve Özbekçede ‘Yalancı Eş Değerler’ adlı bildirisinde Berdak Yusuf da her iki yazı dilindeki kimi sözcükleri karşılaştırmış ve kimi öneriler sunduğu bildirisinin sonunda (2007: 2087) henüz gö-

Sözcük gruplandırmasına geçmeden önce Özbekçe sözcüklerin söylenişinde /a/ harfinin /a/ ile /e/ arasında bir sesi (a/æ), /o/ harfinin yuvarlaklaşan /a/ sesini (â) ve /ü/ harfinin ise /o/ ile /ö/ arasında bir sesi (ø) verdiğini belirtmeliyiz.

1. Türkçede Tamamen Farklı Anlamda Olan Eşsesli Sözcükler

acoyib (acayıp): (Ar.) çok ilginç, şaşırtıcı, güzel, tuhaf, çok güzel, tarif edilemeyecek kadar güzel (*garoyib* veya *ğalati* “acayıp”); *acoyib manzara*, *acoyib san’atkor* gibi.

aççiq (açık): acı, tadı bozuk, ağızda acımsı tat bırakan.

andişa (endişe): (Fa.) utanma, namus; *andişali qiz* “namuslu kız” gibi.

ariza (arıza): (Ar.) dilekçe; *ariza bermoq*, *ariza yozmoq*; *arizaboz* “gerekli gereksiz yere dilekçe yazan kişi”; TS *ariza* “yüksek bir makama sunulan mektup veya dilekçe.” artık kullanılmayan bir sözcüktür.

artmoq (artmak): artırmak, temizlemek, silmek, kurulamak.

atamoq (atamak): ad vermek, adlandırmak (*tayinlamoq* “atamak”).

ayb (ayıp): (Ar.) “ayıp, günah” anlamları yanında “suç” anlamına da gelmektedir. *aybdor* “suçlu”, *aybdorlik* “suçluluk; suç”, *ayblamoq* “suçlamak, itham etmek”, *ayblanmoq* “suçlanmak”, *ayblanuvçi* “sanık”, *ayblov* “suçlama, itham, kabahat bulma; iddianame”, *ayblovçi* “savcı”, *aybnoma* “iddianame”, *aybsiz* “suçsuz, kabahatsiz, masum”, *aybsizlik* “suçsuzluk, masumiyet”.

ayiq (ayık): ayı.

ayrim (ayrım): kendine özgü, tek, bazı.

balans (balans): (Rus. < Fr.) bilanço (*muvozanat* “balans, denge”).

barça (parça): hepsi, bütün, tamamı; *bari* “hep, hepsi, bütün”.

bekor (bekâr): (Fa.) işsiz, boş; boşuna, beyhude (*biqor* “bekâr”).

bilan (bilen): ile.

bilim (bilim): bilgi (*ilm* veya *fan* “bilim”); *bilim yurti* veya *üquv yurti* “okul, enstitü gibi eğitim öğretim kurumu”; *bilimli* “bilgili”.

birdan-bir (birdenbire): yalnız, tek, yegane; *birdan-bir çora* “tek çare”.

biroq (bırak): ama, fakat (*taşla!* “bırak!”).

bitim (bitim): karar, anlaşma, sözleşme; TS *bitim* “bitme işi, son, nihayet”

bobo (baba): dede, atalar (*ota* veya *dada* “baba”); *boboy* “yaşlı, ihtiyar”.

boca (baca): bacanak (*müri* “baca”).

bormoq (parmak): gitmek (*barmoq* “parmak”).

bosim (basım): basınç, tazyik (*bosma* “basım, baskı”).

bosiq (basık): ağırbaşlı, kendini tutabilen.

remediğimiz “yaklaşık 2982 kadar” bu türden sözcüğü kapsayan bir sözlük hazırladığından bahsetmektedir.

- bostirma** (bastırma): dört tarafı veya iki yanı ve önü açık yapı, üstü kapalı uzun yol.
- boşda** (başta): önce, eski zamanlarda; *boşdan* “önceden, eskiden”.
- boşliq** (başlık): yönetici, başkan (*boş kiyim* “başlık”); *boşqarma* “idare, yönetim”, *boşqarmo* “yönetmek”, *boşçi* “yönetici, başkan”.
- boy** (bay): zengin, varıl (*canob* “bay”); *boyimoq* “zenginleşmek, zengin olmak”.
- bucur** (bücür): buruşuk; Türkçedeki *bücür* sözcüğü muhtemelen buradan alınmadır.
- bülib** (bölüp): olarak (adlarla birlikte kullanılır); *traktorçi bülib işlamoq* (Üztil 1981-I: 161) “traktörcü olarak çalışmak”.
- büliq** (bölük): iyi yetişmiş, besili.
- burçak** (burçak): (Ar.) köşe, buca, burç.
- burun (II)** (burun): önce, evvel.
- büy (II)** (boy): koku; krş. *is*.
- buyrak** (börek): böbrek (*varaqi* veya *somsa* “börek”).
- buyuk** (büyük): ulu, ünlü, uzun boylu (*katta* “büyük”).
- cinoyat** (cinayet): (Ar.) suç (*qotillik* “cinayet”); TS *cinayet* “adam öldürme, adam öldürme derecesinde ağır suç”.
- çana** (çene): (Rus.) kar arabası (*cağ* “çene”).
- çaqmoq (I)** (çakmak): kırmak, yarmak; gammazlamak, kovalamak.
- çaqmoq (III)** (çakmak): şimşek, kıvılcım.
- çin** (Çin): doğru, gerçek; *çindan* “gerçekten, doğrusu, sahiden”; *çin* aynı zamanda Çin ülkesi için kullanılmaktadır. US *çm* “gerçek, gerçeklik, doğru”.
- çiqindi** (çıkıntı): kalıntı, moloz, artık.
- çiqışmoq** (çıkışmak): birlikte çıkmak, geçinmek, barınmak, uyuşmak (*tanbeh bermoq* “çıkışmak”).
- çoğlik** (cağlık): neşe, şenlik, keyif (*vaqti çoğlik*); TS *cağlık* “dokumacılıkta, çözü makinesinde çözgü ipliği bobinlerinin desen ve renk sırasına göre yerleştirildiği sehpa”.
- çorva** (çorba): (Fa.) evcil hayvan (*şürva* “çorba”).
- çuçuk** (cücük): tatlı; ET *süçig*.
- çüzmoq** (çözmek): uzatmak (*yeçmoq* “çözmek”).
- dada** (dede): baba (*bobo* “dede”).
- dam olmoq** (dem): (*dam* Fa.) dinlenmek.
- dastur** (destur): (Fa.) program, yönerge, kılavuz.
- derya** (derya): (Fa.) ırmak, nehir.
- deyarli** (değerli): neredeyse, hemen hemen, aşağı yukarı (*qiymatli* “değerli”).
- domla** (damla): (-Ar. *domolla*) öğretmen, hoca (*tomçi* “damla”).
- dori** (darı): (Fa.) ilaç (*makkacüxori* “darı”).
- düzax** (tuzak): (Fa.) cehennem (*tuzoq* “tuzak”).

- erk** (erk): özgürlük, serbestlik; *erkin* “özgür, bağımsız”; TS “bir işi yapabilme gücü, kudret, iktidar”.
- ermak** (ermek): uğraş.
- eşik** (eşik): kapı (*ostona* “eşik”); TS *eşik* “kapı boşluğunun alt kısmında bulunan alçak basamak”.
- ezgü** (ezgi): hayırlı, iyi (*ohang* “ezgi”); ET *edgü*.
- ezma** (ezme): geveze (*ezmoq* “ezmek”); *ezmalanmoq* “gevezelik etmek”.
- faqat** (fakat): (Ar.) yalnız, sadece (*ammo* veya *lekin* “fakat”).
- foiz** (faiz): (Ar.) yüzde.
- fuqaro** (fukara): (Ar.) vatandaş, uyruklu (*kambağal* “fukara”); *fuqarolik* “vatandaşlık, yurttaşlık”.
- gala** (gele): (Fa.) sürü, gürüh; TS *gele* “tavla oyununda elinde kırık taş bulunan oyuncunun attığı, uygun olmayan zar”.
- gazlama** (gazlama): kumaş, dokuma.
- gugurt** (kükürt): (Fa.) kibrit.
- gul** (gül): (Fa.) çiçek (*atirgul* “gül”).
- göl** (göl): (Fa.) saf (*kül* “göl”).
- gür** (gör): (Fa.) mezar (*kür* “gör”).
- hayron** (hayran): (Ar.) şaşkın; *hayron qolmoq* “şaşırmak, apışıp kalmak”.
- hovuç** (havuç): avuç (sabzi “havuç”).
- hozir** (hazır): (Ar.) şimdi, hazır (*tayyor* “hazır”); *hozirgaça* “şimdiye kadar”; *hozirgi* “şimdiki, çağdaş”; *hozirgina* “demin, demincek”.
- içek** (iç ek): bağırsak; TS *iç ek* “bazı dillerde kelime kökünün içine giren ek”.
- içki** (içki): iç, dahili (*spirtli içimlik* “içki”).
- iflos** (iflas): (Ar.) pis, kirli (*qarzini tūlay olmaslik, siniş* veya *xonavayron būliş* “iflas”); *ifloslamoq* “kirletmek”, *ifloslanış* “kirlenme”.
- ikkiqat** (iki kat): hamile; krş. *oğir oyoq*.
- ildiz** (yıldız): kök, kaynak (*yulduz* “yıldız”).
- iloc** (ilaç): (Ar.) çare (*dori* “ilaç”).
- is** (is): koku (*qorakuya* “is”); *islanmoq* “kokmak, kokuşmak” (*hül būlmoq* “islanmak”); krş. *būy*.
- izlamoq** (izlemek): aramak (*tomoşa qilmoq* “izlemek”); *izlanmoq* “araştırmak”.
- kaltak** (kaltak): (Fa.) sopa, kötek; TS *kaltak* “eyerin tahta bölümü”.
- karam** (kerem): (Fa.) kelem, lahana.
- kasaba** (kasaba): (Ar.) sendika (*şaharça* “kasaba”; *kasaba uyuşmasi* “sendika”).
- kasofat** (kesafet): (Ar.) zararlı iş, felaket (*qalinlik* “yoğunluk”); TS *kesafet* “yoğunluk, sıklık, bulanıklık”.
- keçirim** (geçirim): özür, af (*ütüş* “geçirme”); *keçirasiz* “affedersiniz”, *keçirim sūramoq* “af dilemek, özür dilemek”, *keçirmoq* “affetmek, bağışlamak”; TS *geçirim* “geçirme işi”.

- kekçi** (kekçi): kinci; US *kek* “nefret, kin, düşmanlık”.
- kelişmoq** (gelişmek): “anlaşmak, birlikte gelmek” (*üşmoq* “gelişmek”); *kelişuv* “anlaşma, uzlaşma”, *keliştirmoq* “barıştırmak”.
- kesim** (kesim): yüklem (gramer).
- keskin** (keskin): kesin (*qat’iy*, *ütkir* veya *keskir* “kesin”); *keskinlik* “gerginlik, gerilim”.
- ket** (ket): arka (*tüşik* “ket”); TS *ket* (Erm.) “engel”.
- kir** (kir): kir, çamaşır, bulaşık.
- kişilik** (kişilik): insanlık.
- kon** (kan): (Fa.) maden ocağı (*qon* “kan”).
- korxona** (kerhane): (Fa.) iş yeri, işletme; TS *kerhane* “genelev”.
- küçirma** (göçürme): nüsha, alıntı, dipnot (*küçiş* “göçme”); *küçirmoq* “aktarmak”
- küçma** (göçme): taşınır, seyyar, mecaz.
- küçük** (küçük): (Fa.) enik (*kuçuk* veya *mayda* “küçük”).
- kük** (gök): mavi (*osmon* “gökyüzü”); TS *gök* üçüncü anlamı “gökyüzünün, denizin rengi, mavi veya yeşile çalan mavi”.
- kürpa** (körpe): yorgan (*mayda* “körpe”).
- kürpaça** (körpece): minder.
- lavozim** (levazım): (Fa.) görev, kadro, makam; TS *levazım* “gerekli araç ve gereç”.
- lof** (laf): (Fa.) palavra, boş söz (*gap* “laf”); *lofçi* “palavracı”, *lof urmoq* “abartmak, övünmek”.
- ma’mur** (memur): (Ar.) yönetmen, idareci (*xizmatçi* “memur”); *ma’muriy* “yönetimsel”, *ma’muriyat* “yönetim”.
- madaniyat** (medeniyet): (Ar.) kültür.
- marhamat** (merhamet): (Ar.) buyrun, rica ederim (*şavqat* “merhamet”); TS *merhamet* “üzüntü, acıma”.
- maslak** (meslek): (Ar.) düşünce, inanç (*kasb* “meslek”); *maslakdoş* “hemfikir” (*hamkasb* “meslektaş”).
- maza** (meze): (Fa.) tat, lezzet, çeşni (*gazak* II “meze”); *bemaza* “tatsız”.
- miş-miş** (mışmış): söylenti; TS *mişmiş* (Ar.) “kayısı veya zerdali”.
- musofir** (misafir): (Ar.) gezgin, yabancı (*mahmon* “misafir”).
- muştariy** (müşteri): (Ar.) abone (*haridor* “müşteri”).
- muz** (muz): buz (*banan* “muz”).
- muzqaymoq** (muz kaymak): dondurma.
- naşa** (neşe): (Ar.) esrar (*naş’a* “neşe”).
- oğir oyoq** (ağır ayak): hamile; krş. *ikkiqat*.
- old** (alt): ön (*ost* “alt”); *oldin* “önce, evvel”, *oldinda* “ileride”, *oldindan* “önceden, peşin”.
- oldi-qoçdi** (aldı kaçtı): saçma sapan.

- olişmoq** (alışmak): savaşmak, mücadele etmek (*odatlanmoq* veya *ürğanmoq* “alışmak”).
- orqali** (arkalı): aracılığıyla, üzerinden.
- oşiq (III)** (aşık): fazla, çok (*oşiq* “aşık”); *oşiqça* “fazlaca”.
- ot (II)** (at): ad.
- ota** (ata): baba.
- otaliq** (atalık): hamilik.
- otamlaşmoq** (atamlaşmak): dertleşmek.
- ovora** (avare): (Fa.) zahmet; *ovora bülmanğ* “zahmet etmeyin”; TS *avare olmak* “işsiz güçsüz dolaşmak”.
- ovqat** (avukat): (Ar.) yemek (*oqlovçi* “avukat”); *ovqatlanış* “yeme içme, beslenme”, *ovqatlanmoq* “yemek yemek”.
- oy** (oy): fikir, düşünce, mülahaza; *oylamoq* “düşünmek”; ET *ö-* “düşünmek, akıl etmek, bilmek”.
- oyi** (ayı): anne, anacığım.
- ozğın** (azgın): zayıf, arık; *ozmoq* “zayıflamak”.
- peşin** (peşin): (Fa.) ikinci (*naqd* “peşin”).
- pişiq** (pişik): pişmiş, sağlam; tutumlu, hesaplı.
- pora** (para): (Fa.) rüşvet (*pul* “para”); *poraxür* “rüşvetçi, rüşvet yiyici”, *poraxürlik* “rüşvetçilik, rüşvet”.
- pul** (pul): (Fa.) *para* (marka “pul”); *pullamoq* “satmak”; *pullik* “paralı, ücretli”; TS *pul* (eskimiş) “akçeden küçük metal para”.
- qaçon** (kaçan): ne zaman; *qaçondir* “bir zamanlar, bir gün, bir tarihte”; *qaysi* “hangisi” (*ürük* “kayısı”); *qalay* “nasıl”, *qalaysiz* “nasılsınız”; *qañça* “kaç, ne kadar”; ET *kaçan*.
- qaramoq** (karamak): bakmak, göz kulak olmak, beklemek (*boqmoq* “bakımını üstlenmek”); US *qaramak*; TS *karamak* (halk ağzında) “hor görmek, karalamak, kara çalmak, lekelemek, kötülemek, yermek”.
- qardoş** (kardeş): akraba; *qarindoş* “akraba”.
- qariyb** (garip): (Ar.) neredeyse, yaklaşık (*ğalati* “garip”).
- qarmoq** (karmak): olta (*qormoq* “karmak”).
- qavat** (kavat): kat; TS *kavat* “pezevenk”.
- qiliq** (kılık): huy, ahlak (*taşqi küriniş* “dış görünüş”); US *qılıq* “karakter, huy, ahlak, yaratılış”.
- qişloq** (kışlak): köy; TS *kışlak* “kışım barınılan yer”.
- qiziq** (kısık): enteresan, ilginç; *qiziqmoq* “ilgi çekmek”.
- qizişmoq** (kızışmak): kızmak, öfkelenmek.
- qoldiq** (kaldık): kalıntı; *qoldirmoq* “bırakmak, alıkoymak, yenmek (sporda)”
- qoyil** (kail): (Ar.) bravo, aferin.

- qül** (kol): el, kol; *qülingni tort* “elini çek”, *qül qoymoq* “imzalamak”, *qülğa qirgan* “ele geçen”, *qül yozma* “el yazması”.
- qulay** (kolay): uygun (*oson* “kolay”).
- quloq solmoq** (kulak salmak): işitmek.
- qurol** (kural): silah (*qoida* “kural”); *quroldoş* “silah arkadaşı”, *qurolli kuçlar* “silahlı kuvvetler”.
- qüşma** (koşma): ortak, birleşik (gramer) (*qüşiq* “şarkı, türkü”; *yugurmoq* veya *şoşmoq* “koşmak”).
- qüy** (koy): koyun.
- quyi** (kuyu): alt, aşağı, taban (*quduq* “kuyu”); *quyidagi* “aşağıdaki, aşağıki, şu”, *quyidagiça* “aşağıdaki gibi, aşağıdaki tarzda”.
- rahbar** (rehber): (Fa.) yönetici, lider, önder; *rahbarlik* “yönetme, yönetim, liderlik”; TS *rehber* “kılavuz, doğru yolu gösteren”.
- reca** (rica): (Fa.) plan, proje (*iltimos* “rica”); *recalaştirmoq* “planlamak”, *recali* “planlı”.
- rivoc** (revaç): (Ar.) gelişme, gelişim (*bozori* veya *çaqqon* “revaç”); TS *revaç* “sürüm”.
- ruksat** (ruhsat): (Ar.) izin, müsaade; TS *ruhsat* birinci anlamı “izin, müsaade”, ancak günümüzde daha çok “izin belgesi” anlamındadır.
- rüzğor** (rüzgar): (Fa.) ev bark, aile (*şamol* “rüzgar”); *rüzğor qilmoq* “bir aile kurmak”, *rüzğor tebratmoq* “ailesini geçindirmek, ailesini beslemek”, *rüzğorçilik* “günlük yaşam, yaşayış”.
- sabzi** (sebze): (Fa.) havuç (*kükat* “sebze”).
- sağır** (sağır): (Ar.) yetim, öksüz (*kar* veya *garang* “sağır”).
- sal** (sel): biraz, azıcık (*sel* “sel”); *sal-pal* “azıcık”.
- salmoq** (salmak): ağırlık, nüfuz (*qüyib yubormoq* veya *boşatmoq* “salmak”).
- sanoat** (sanat): (Ar.) endüstri, sanayi; *yengil sanoat* “hafif sanayi”, *oğir sanoat* “ağır sanayi”, *sanoatçi* “sanayici”, *sanoatlaşmoq* “sanayileşmek”, *sanoatlaştırış* “sanayileştirme”.
- sari** (sarı): (yön bildirir) taraf, doğru (*sariq* “sarı”); *borgan sari* “gitgide, gittikçe”; US *sarı* aynı anlamda.
- sariq** (sarık): sarı, sarılık hastalığı; ET *sariğ* “sarı”.
- sarqit** (sarkit): yemek artığı.
- savdo** (sevda): (Fa.) ticaret (*işq* “sevda”); *savdogar* “tüccar”, *savdogarçilik* “ticaret, tüccarlık”, *savdolaşmoq* “pazarlık yapmak”.
- sayin** (sayın): günden güne, -dıkça; *borgan sayin* “gitgide” (*hurmatli* “sayın”).
- saylov** (saylav): seçim; *saylamoq* “seçmek”, *saylovçi* “seçmen”; TS *saylav* (eskimiş) “milletvekili, mebus”. Dil Devrimiyle Türkçeye kazandırılan *saylav* sözcüğü tutulmamıştır.

- sevimli** (sevimli): en çok sevilen, çok beğenilen, hürmetli (*yoqimli* “sevimli”); TS *sevimli* “şirin, sempatik”.
- siğiniş** (sığıniş): tapma, tapınma (*yaşiriş* “sığıniş”); *siğinmoq* “tapmak”.
- sil** (sil): tüberküloz, verem (*art! tozala!* “sil!”).
- sirt** (sirt): dış (*çalqan* “sirt”); *sirtqi* “dış”.
- soliq** (salık): vergi; *soliq solmoq* “vergilendirmek”; US *salğ* birinci anlamı “vergi nevi”.
- sovçi** (savcı): dünür, görücü, elçi (kız istemek için) (*prokuror* “savcı”); US *savçı* “haberci, geveze, zevzek, boşboşuna konuşan”.
- soz (I)** (saz): (Fa.) iyi, yerinde, yolunda, sağlam (*qamiş* “saz”); *sozlamoq* “doğrultmak, düzeltmek”.
- süqmoq (I)** (sokmak): patika, keçiyolu (*tiqmoq* “sokmak”).
- süzlaşmoq** (sözleşmek): konuşmak, söyleşmek (*kelişmoq* “sözleşmek”); *süzlaşuv tili* “konuşma dili”.
- suzmoq (II)** (süzme): yüzmek (*küz suzmoq* “süzme”); *suzuvçi* “yüzücü”.
- şay** (şey): hazır; *şay qilmoq* “hazırlamak”, *şaylamoq* “hazırlamak”.
- şekilli** (şekilli): (Ar. +li) anlaşılan, galiba (*şakil* “şekil”); TS *şekilli* “şekli olan”.
- taşlamoq** (taşlamak): atmak, düşürmek (*toş otmoq* “taşlamak”; *taşlandiq* “artık, kalıntı, kırıntı”).
- tinçlik** (dinçlik): barış, dirlik; TS *dinçlik* “zindelik, mecal”.
- toğa** (doğa): dayı.
- tom (I)** (tam): dam, çatı (*tüliq veya butun* “tam”); TS *dam*.
- tomir** (tamir, demir): damar (*temir* “demir”); US *tamir* aynı anlamda.
- tomoq** (damak): boğaz; TS *damak* “ağız boşluğunun tavanı, tabanı”; US *tamgaq* “damak”.
- topmoq** (tapmak): bulmak (*topinmoq* “tapmak”); US *tapmaq* ikinci anlamı “bulmak, elde etmek”.
- toza** (taze): (Fa.) temiz (*yangi* “taze”); *top-toza* “tertemiz”, *tozalamoq* “temizlemek”.
- tufayli** (tufeyli): (Ar.) dolayı, sebebiyle; TS *tufeyli* “asalak; yıkık”.
- tugun** (düğün): düğüm (*tüy* “düğün”); ET *tügünlüg* “düğümlü”; US *tügün* aynı anlamda.
- tuğmoq** (doğmak): doğurmak, doğum yapmak; *tuğilmoq* “doğmak”; *tuğma* “doğuştan, öz”.
- tülqin** (dalgın): dalga; *tülqinli* “dalgalı”, *tülqinlanmoq* “dalgalanmak, heyecanlanmak”.
- tüplam** (toplama): derleme (*yakun* “toplama”).
- turmoq** (durmak): kalkmak, ayağa kalkmak, bulunmak (*tüxtamoq* “durmak”); ET *turmak* aynı anlamda.
- tuş (II)** (duş, tuş): öğle; *tuşlik* “öğle yemeği”.

tuşkunlik (düşkünlik): gerileme, karamsarlık.

tuşmoq (düşmek): inmek; *tuşirmoq* “düşürmek, indirmek”; ET *tüşmek* “inmek; düşmek”.

tuşunmoq (düşünmek): anlamak (*üşlamoq* “düşünmek”); *tuşuntirmoq* “anlatmak”, *tuşunarli* “anlaşılır, net”.

tut (tut): dut.

tutqun (tutkun): esir, tutsak (*ehtirosli* “tutkun”); *tutqunlik* “esirlik”; ET *tutug* “rehin”; US *tutkuğ* “rehin”.

tuxum (tohum): (Fa.) yumurta (*uruğ* “tohum”).

tuyulmoq (duyulmak): gibi gelmek, sanmak, görünmek (*eşitilmoq* “duyulmak”); US *tuyunmaq* “anlamak, hissetmek”.

tuziliş (düzlüş): yapı, bünye (*tartip* “düzlüş”).

tuzuk (tüzük): iyi, sağlıklı (*nizom* “tüzük”).

üşmoq (uçmak): sönmek, yitmek; *üşirmoq* “söndürmek, sildirmek”.

üşka (I) (öfke): akciğer (*qahr, ğazab* veya *aççıqlanış* “öfke”).

ürtoq (ortak): arkadaş, yoldaş (*şerik* “ortak”).

ustun (I) (üstün): (Fa.) sütün, direk.

uşoq (uşak): ekmek kırıntısı (*bola* veya *xizmatkor* “uşak”); US *uşaq* “ufak, küçük”.

üt (I) (ot): ateş; ET *ot*.

üt (III) (ot): öd, safra; ET *öd* (II) aynı anlamda.

ütmas (ötmez): kör, küt, iyi kesmeyen.

ütmoq (ötmek): geçmek (*sayramoq, çalinmoq, sadolanmoq* veya *ğuvillamoq* “ötmek”); *ütmiş* “geçmiş”.

uyuşma (uyuşma): teşkilat, birlik; *uyuşmoq* “birleşmek”, *uyuştirmoq* “organize etmek”; TS *uyuşmak II* ile benzerlik göstermektedir.

uzoq (uzak): uzun (yıllar).

va'da (vade): söz (vermek), (*muddat* veya *muhlat* “vade”); *va'dalaşmoq* “sözleşmek, anlaşmak”, *va'dasiz* “sözünde durmayan, kaypak”.

varvar (var var): (Rus. < Gr.) barbar.

vazir (vezir): (Ar.) bakan.

xalqaro (halk ara): (Ar. +aro) uluslar arası.

xizmatçi (hizmetçi): (Ar. +çi) memur (*xizmatkor* “hizmetçi”).

xola (hala): (Ar.) teyze.

xolis (halis): (Ar.) tarafsız, yansız, saf (*sof* veya *haqiqi* “halis”); *xolisona* “tarafsız, saf”.

yalang (yalan): çıplak, yalın (*yoğon* “yalan”); *yalang boş* “baş açık”; *yalang oyoq* “yalın ayak, ayakkabısız”; TS *yalın ayak* “ayakları çıplak, çıplak ayak”; *yalanğoç* “çıplak”; ET *yalañ* aynı anlamda.

yalınçoq (yalıncak): yalvaran (*soda* veya *oddiy* “yalın”); TS *yalıncak* (halk ağzında) “çıplak”.

- yamoq** (yamak): yama (*yordamçi* “yamak”).
- yaramas** (yaramaz): alçak, kötü.
- yetti** (yetti): yedi; ET *yeti* veya *yiti*.
- yollamoq** (yollamak): tutmak, kiralamak (*yubormoq* “yollamak”); *yollanma* “tutma, kiralama”.
- yopiq** (yapık): kapalı; *yapmoq* “kapatmak”, *yopilmoq* “kapanmak, kapatılmak”; TS *yapık* (halk ağzında) “belleme; at vb. hayvanların sırtına, eyerin altına konulan keçe, meşin veya kalın kumaş parçası, yuna”.
- yoqmoq (II)** (yakmak): beğenmek, hoşuna gitmek (*kuydirmoq* “yakmak”).
- yorilmoq** (yarılmak): aydınlanmak; ET *yaru-* “parlamak, aydınlanmak”.
- yorişmoq** (yarışmak): aydınlaşmak; ET *yaru-* “parlamak, aydınlanmak”.
- yorliq** (yarlık): (ferman anlamından başka) etiket, belge; TS *yarlık* (tarih) “ferman”; ET *yarlıka-* “(Tanrı) buyurmak, lütfetmek, esirgemek”.
- yoruğ** (yarık): aydınlık, parlak, aydın; *yoruğlık* “ışık, parlaklık”; ET *yaruk* “parlak, aydınlık; güneş”.
- yoş (II)** (yaş): yaş; genç (*hül* “yaş, ıslak”); *yoşarmoq* “gençleşmek”.
- yotoqxona** (yatakhane): yurt, yatakhane.
- yülçi** (yolcu): kılavuz, yol gösterici (*yüllovçi* “yolcu”); ET *yolagçi* “öncü (?)”.
- ziyoli** (ziyalı): (Ar.) aydın, okumuş.
- zür** (zor): (Fa.) güzel, şahane (*qiyin* “zor, güç”).

2. Türkçede Halk Ağzında Yaşamakta Olan Eşsesli Sözcükler

- belamoq** (belemek): kundaklamak (bebek), bulamak; TS *belemek* “çocuğu kundaklamak; beşiğe yatırıp bağlamak; bulamak, bulaştırmak”; DS 610-611 *belemek, bélemek, belemek, bölemek, bilemek, bulaklamak*.
- büydoq** (boydak): bekar; TS *boydak* ikinci anlamı “bekar, yalnız, serbest”; DS 745-746 *boydañ, boydak, boycak* ikinci anlamı.
- cüca** (cüce): (Fa.) civciv; TS *cücük* “kümes hayvanlarının yavrusu, civciv”; DS 1021-1023 *cücük, , cucuk, cücü* vb.
- er** (er): koca, erkek; *erga bermoq* kocaya vermek; TS *er* (III) beşinci anlamı “koca”; DS 1764 *er* “koca”.
- erınçak** (erincek): üşengeç; TS *erincek* “tembel, üşenen”; DS 1770 *erinceğ, eringân, eringeç, eringen, eringin*.
- erta** (erte): erken, sabah; TS *erte* “bir günün ve olayın arkasından gelen zaman”; DS 1777 *ertey* “ertesi gün, erte”.
- etik** (edik): çizme; TS *edik* “yumuşak ve renkli sahtiyandan yapılmış yarım konçlu lapçım; kısa çizme”; DS 1664-1665 *edik, edik papuç, edük, etik*.
- ha** (he): evet; TS *he* (II); DS 2323 *he* (I).

- haydamoq** (haydamak): sürmek, kovmak; TS *haydamak* “çifte koşulan hayvanı sürmek, dehlemek; *argo* kovmak, defetmek”; DS *haydamak* (I) TS ile aynı anlamda.
- isitma** (ısıtma): sıtma; TS *isitma* ikinci anlamı “sıtma”; DS 2491 *isitma* “sıtma hastalığı”.
- opa** (aba): abla; TS *aba* (I) birinci anlamı ile aynı; DS 1 *aba*.
- qalin** (II) (kalın): başlık (*yüğön* “kalın”); TS *kalın* (II) “gelin olacak kıza erkek tarafından verilen para veya armağan, ağırlık”.
- qari** (karı): yaşlı; *qarimoq* “yaşlanmak, kocamak”; TS *karı* üçüncü anlamı “yaşlı, ihtiyar”, *karımak* “yaşlanmak, kocamak, ihtiyarlamak”; DS 2661 *karı* “yaşlı, eski”, DS 2662 *karımak* (I) birinci anlamı “kocamak, yaşlanmak”.
- qatıq** (katık): yoğurt; TS *katık* ikinci anlamı “yağı alınmış yoğurt, ayran”⁴; DS 2682 *katık*, *katığ* “yağı alınmış yoğurt”.
- qütir** (kotur): uyuz hastalığı; DS 2937 *kotur* (I) birinci anlamı “uyuz hastalığı”; US *qotur* veya *qodur* aynı anlamda.
- surat** (suret): resim; TS *suret* beşinci anlamı “resim, fotoğraf”; DS 3698 *surat* (I), *suret* “resim, fotoğraf”.
- sürmoq** (sormak): emmek (*sūra-* “sormak”); TS *sormak* (II) “dudakları uzatıp soluğu kuvvetle çekerek emmek”; DS 3665 *sormak* “emmek”; US *sormağ* aynı anlamda.
- şoşmoq** (şaşmak): acele etmek (*hayratlanmoq* “şaşmak”); *şoşqin* “acele”, *şoşilmoq* “acele etmek”. Derleme sözlüğüne girmemiş olan *şaşmak* eylemi “acele etmek” anlamıyla Bayındır (İzmir) Tahtacılarınca kullanıldığına bu satırların yazarı bizzat tanık olmuştur.
- tutun** (tütün): duman (*tamaki*, *sigaret* “tütün”); TS *tütün* üçüncü anlamı “duman”; DS 4015 *tütün* “duman”.
- üxşamoq** (okşamak): benzemek (*silamoq*, *teginmoq* “okşamak”); TS *okşamak* “benzemek, andırmak, hatırlatmak”; DS 3273 *oxşamak* (I), *okşamak* “benzemek, andırmak”.
- yazmoq** (I) (yazmak): sermek; TS *yazmak* (III) birinci anlamı “yaymak, sermek”; DS 4218 *yazmak* (III) “sermek, açmak, yaymak”.

3. İlk Anlamı Türkçedeki İlk Anlamla Örtüşmeyen Eşsesli Sözcükler

- amaliyot** (ameliyat): (Ar.) 1. günlük işler, uygulama 2. ameliyat; TS *ameliyat* “1. hasta üzerinde tedavi amacıyla uygulanan kesme ve dikme işlemi, operasyon; 2. işler, faaliyetler”.
- andoza** (endaze): (Fa.) şablon, örnek, kalıp; TS *endaze* üçüncü anlamı “uzunluk ölçüsü, ölçü”

⁴ Türkçe Sözlükteki “ayran” anlamı kesinlikle uygun düşmemektedir.

- birikmoq** (birikmek): bir bütün olmak, birleşmek, bir amaç için bir araya gelmek; TS *birikmek* “toplanıp yığılmak; birbirine eklenip çoğalmak”.
- birleşma** (birleşme): birlik, dernek; TS *birleşmek* dördüncü anlamı “aynı amaç çevresinde toplanmak”.
- hucra** (hücre): (Fa.) oda; TS *hücre* ikinci anlamı “küçük oda”.
- huquq** (hukuk): (Ar.) hak; TS *hukuk* dördüncü anlamı “haklar”.
- isnod** (isnat): (Ar.) yüz karası, rezalet; TS *isnat* ikinci anlamı “karacılık, iftira”.
- işlamoq** (işlemek): çalışmak; TS *işlemek* beşinci anlamıyla örtüşmektedir.
- piyola** (piyale): (Fa.) küçük kase; TS *piyale* “şarap bardağı, içki kadehi”.
- piyoz** (piyaz): (Fa.) soğan; TS *piyaz* ikinci anlamı “kebap, ızgara köfte, balık vb.nin yanına katılan, ince doğranmış ve tuzla öldürülmüş maydanozlu soğan”.
- qonmoq** (kanmak): doymak, tatmin olmak, kanmak, memnun olmak; TS *kanmak* üçüncü anlamı “bir isteği, bir gereksinimi karşılanmak, doymak”.
- quruluş** (kuruluş): inşaat; TS *kuruluş* ikinci anlamı “topluma hizmet, üretim, tüketim vb. amaç ve görevlerle kurulan her şey, tesis”.
- qüyin** (koyun): koyun (vücut); TS *koyun* (II) ile örtüşmektedir.
- qüşmoq** (koşmak): birleştirmek, toplamak; TS *koşmak* (II) birinci ve ikinci anlamları “birlikte iş görmesi için bir şeyi başka birinin yanına katmak, arkadaş olarak vermek; hayvanı çekeceği arabaya, sabana vb.ne bağlamak”.
- sevişmoq** (sevişmek): birbirini karşılıklı sevmek, iyi görüşmek (*birga bülmoq* “sevişmek”); TS *sevişmek* “birbirini sevmek; cinsel ilişkide bulunmak, aşk yapmak”.
- taqdir** (takdir): (Ar.) kader (*ma'qullaş* “takdir”); TS *takdir* yedinci anlamı “kader”.
- tek** (tek): sessiz, sakın (*bir, yolğiz, yagona* “tek”; TS *tek* (II) “sessiz, hareketsiz, uslu”.
- tetik** (tetik): dinç, canlı; TS *tetik* (II) “çevik, uyanık, nazik”.
- toşqin** (taşkın): su baskını; TS *taşkın* ikinci anlamı ile örtüşmektedir.
- üşta** (öte): aşırı, haddinden fazla, çok; TS *öte* üçüncü anlamı “daha fazla, çok”.
- uzatmoq** (uzatmak): vermek, iletmek (*uzaytirmoq, çüzmoq* “uzatmak”); *qiz uzatmoq* “kocaya vermek”; TS *uzatmak* altıncı anlamı “vermek, göndermek”.
- uzilmoq** (üzülmek): kopmak (*xafa bülmoq* “üzülmek”); TS *yüzülmek* ikinci anlamı “derisi çıkarılmak”.
- yigit** (yiğit): delikanlı, genç insan; TS *yiğit* üçüncü anlamı “delikanlı, genç erkek”.
- yomon** (yaman): kötü, fena; TS *yaman* ikinci anlamı “kötü, korkulan (kimse)”.
- yovuz** (yavuz): katı yürekli, acımasız; TS *yavuz* üçüncü anlamı “kötü, fena”.
- yüqlamoq** (yoklamak): aramak, görmeye gitmek; TS *yoklamak* altıncı anlamı “aramak, araştırmak”.

Sonuç

Türkçe ile Özbekçedeki eşesli sözcükler karşılaştırmasında, tamamen farklı anlamda kullanılan sözcüklerin sayısındaki fazlalık (236 adet) dikkat çekmektedir. Ayrıca az sayıda (21 adet) olmasına karşın Özbekçede yaygın olarak kullanılan bazı sözcükler, ölçünlü Türkçede olmasa da Anadolu ve Trakya ağzlarında yaşamakta; bazı sözcükler (26 adet) ise Türkçede daha dar alanda kullanılmaktadır. İki dil arasında görülen farklılıklar verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi sadece ses ve yapı farklılıkları ile sınırlı değildir. Ses değişimleri eski Türkçeye daha bağlı olan Özbekçede, Türkiye Türkçesine oranla daha az olmuştur. Anlam değişimleri ise sadece Türk dillerinin ortak sözcüklerinde değil, büyük çoğunluğu Arap ve Fars dillerinden olan ödünçleme sözcüklerde de görülmektedir. Bundan Türkçeyi (Türkiye Türkçesini) konuşabilenlerin Özbekçeyi zorlanmadan, kolayca öğrenip konuşabilecekleri yaygın kanının yanlış olduğu sonucu çıkmaktadır. Anlaşıyor gibi görünen sözcüklerin çok farklı anlamlar taşımaları durumu bu dillerin bir yöntem içinde öğretilmelerini gerekli kılmaktadır. Üniversitelerde Türk Dili ve Edebiyatı veya Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümlerinde Özbek dili öğretiminde sadece ses bilgisi özelliklerinin verilmesi yetersiz görülmelidir. Her iki dilde yapılan “aktarma”lar ciddiyetle yapılmalı, emin olunmadığı yerlerde sözlüklerden yararlanılmalıdır. Çeşitli toplantılar vesilesiyle bir araya gelen her iki dili konuşan insanlar, önceden hiçbir bilgileri yoksa anlaşma aracı olarak ortak bir anlaşma dili (genellikle İngilizce) aramaktadırlar. Bu durumun ortadan kaldırılması için Özbek dilinin ve bu bağlamda diğer Türk dillerinin bir sistem dâhilinde öğretilmesi ve Özbekler zaten Türkçe konuşuyor anlayışının terk edilmesi gerekmektedir. Kısacası fonetik ve sentaks farklılıkları kısa sürede öğrenilmesine karşın leksik ve semantik farklılıkların giderilmesi tamamen iyi öğrenilmesi ve iletişimin kurulmasıyla mümkün olabilmektedir.

Kısaltmalar

Ar. = Arapça

DS = Derleme Sözlüğü, 12 Cilt, Ankara 1963-1982.

Erm. = Ermenice

ET = Talat Tekin. Orhon Türkçesi Grameri. İstanbul 2003 ve Orhon Yazıtları. Ankara 2006.

Fa. = Farsça-Tacikçe

Fr. = Fransızca

Gr. = Grekçe

Lat. = Latince

Rus. = Rusça

TS = Türkçe Sözlük <<http://www.tdk.gov.tr>>

US = Ahmet Caferoğlu. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. 3. bsk., İstanbul 1993. [1. bsk.: Uygur Sözlüğü. İstanbul 1934]
Üztil 1981 = Özbek tilinin izohli luğati I-II. Moskova 1981.
ÜztiliGr. 1975 = Özbek tili grammatikası I Morfologiya. Toşkent 1975.

KAYNAKÇA

- BERDAK, Yusuf. "Türkçe ve Özbekçede 'Yalancı Eş Değerler'". IV. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 2000, II, Ankara 2007: 2083-2087.
- BERDAK, Yusuf ve Mehmet Mahur Tulum. Sözlük-Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi. İstanbul 1994.
- İLKER, Ayşe. "Lehçeden Lehçeye Aktarma Üzerine Bazı Düşünceler". 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996, Ankara 1999: 553-560.
- ÖZCAN, Aynur. "Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesindeki Ortak Kelimeler Üzerine". Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu Mustafa Canpolat Armağanı, Yay. Aysu Ata ve Mehmet Ölmez, Ankara 2003: 161-169.
- TEKİN, Talat: "Türk Dilleri Ailesi I". Türk Dili, 37/318 (Mart 1978): 178-183; "Türk Dilleri Ailesi II". Genel Dilbilim Dergisi, 2/7-8 (1980): 72-85.
- YAMAN, Ertuğrul ve Nizamiddin Mahmud. Özbek Türkçesi – Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi – Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu. Ankara 1998.
- YAMAN, Ertuğrul. Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması. Ankara 2000.